

Henriette Pätges' værtshus i Ulkegade. Tuschtegnning af Alfred V. Larsen, 1930.

Johanne Luise Heiberg og Mutter Pätges

Johanne Luise Heiberg og Mutter Pätges

Det er i år 200 år siden, Johanne Luise Heiberg blev født. Johanne Luisers mor Henriette Pätges drev af flere omgange værtshus, og stemningen i disse beværtninger adskilte sig væsentligt fra de kredse, Johanne Luise senere skulle færdes i. Læseren får her et indblik i begge verdener.

Af Merete Næsbye Christensen

Johanne Luise Heiberg ville være fyldt 200 år den 22. november i år.¹ Både som skuespiller og menneske er hun blevet bedømt meget lidenskabeligt – både for og imod!

Hendes liv var præget af mange modsætningsforhold. Hun kom fra beskedne kår på Nørrebro, men avancerede socialt og flyttede til en herskabslejlighed i København K.

Hun kunne være endt som servitrice og bakkesangerinde men blev i stedet en højt respekteret skuespillerinde, gift med en forfatter, filosof, teaterchef og etatsråd.

Sidst, men ikke mindst, bevægede hun sig fra dobbelt minoritetsstatus, som datter af en jødisk mor og en katolsk far, til at være repræsentant for det religiøse establishment: Rigets såvel som teatrets dronning skulle være luthersk evangelisk.

Fra Nørrebro til København K

På Nørrebrogade i København har livet pulseret i mange år. Således også ved hjørnet af Kapelvej og Nørrebrogade og den nærliggende Solitudevej. Her lå allerede i begyndelsen af 1800-tallet i nr. 29 et

traktørsted ved navn Lille Ravensborg. Indehaveren var formelt Christian Heinrich Pätges, men det blev reelt drevet af hustruen Henriette Pätges, født Hartvig. Mens man boede og arbejdede her, fødtes de sidste af parrets 8 børn, herunder det næstnyngste, Johanne Luise, der blev født den 22. november 1812 og døbt den 1. januar 1813 i Sankt Petri.

I *Adresseavisen* for 3. juni 1813 blev det annonceret, at der hver søndag og mandag fra 6-10½ er musik og dans "alene til Fornøjelse for anstændige og honnøret Borgerfolk og deres Børn".

Forretningen blev drevet dér til 25. maj 1814. Måske har de dårlige tider efter Statsbankerotten givet mindre indtjening, for i den kommende tid boede familien og forretningen i nr. 43 på Nørrebro, nutidens Fælledvej. Man ansøgte om at måtte holde maskerader, men fik afslag. 1815 ophørte forretningen. Fru Pätges satsede nu på at være madmoder og holde spisehus for soldater – først i København, siden fra 1816 i Aalborg. Faderen forblev i København og fortsatte som vintapper. I 1820 var familien samlet igen i København, da regimentet, som moderen betjente, igen blev flyttet til hovedstaden.

At flytte tit var ingenlunde ukendt for familien og ret almindeligt dengang for folk uden jordbesiddelse. Fra 1804 til 1807 havde familien boet i Vordingborg, fra 1807, hvor bombardementet i september ikke just gik dem forbi, boede de i Kronprinsessegade 20, en kort tid under åben himmel i Kongens Have, og derefter i Østergade 21. I 1811 havnede familien så på Nørrebro.

Tiden på Nørrebro blev kort. I 1821 boede familien i Ulkegade 121. Denne gade kom siden til at hedde Holmensgade, men er i dag Bremerholm. Herfra er hentet en række muntre tegninger af en ukendt kunstner. Efter et par andre adresser – blandt andet i Brogade på Christianshavn, hvor pigerne skal have danset på billardbordet – flyttede de ind næsten samme sted ved Ulkegade ved hjørnet af Vingårdsstræde. Herfra kom to af pigerne i forbindelse med Det Kongelige Theaters danseskole. Hanne, som Johanne Luise ofte kaldtes, har nok trænet i dans allerede på Dyrehavsbakken, hvor hendes moder holdt telt side om side med Michel Levin, *Jøden under Træet*.

Fra Ulkegade i 1822 stammer tre herlige billeder af livet hos Mutter Pätges.

Vi kan følge familien Pätges gennem mange flere boliger, men for Johanne Luisers vedkommende er det værd at bemærke, at hun senere i livet fik relativt lange perioder i en helt anden form for boliger.

Mange år tilbragte hun med ægtemanden, Johan Ludvig Heiberg (de blev gift i 1831) og svigermøderen Thomasine Gyllembourg på Christianshavn i Overgaden oven Vandet, bedre kendt som Søkvæsthuset. Herfra kendes det berømte maleri, hvor svigermøderen læser højt for hende og manden. Maleriet af Wilhelm Marstrand er malet i 1870 – mere end 25 år efter den situation, det skal forestille.

Johan Ludvig Heiberg døde i 1860, og som enke kom Johanne Luise fra 1863 til at bo i det, der betegnes som en sommerbolig, ude ved Kalkbrænde-

rihavnen. Det er den villa, der er kendt som Fru Heibergs Villa, opført af J.D. Herholdt i årene 1862-63. Den blev betalt af indtjeningen fra udgivelsen i de samme år af Heibergs skrifter. Mindre kendt er det nok, at hun tilbragte sine sidste 15 år i en fornem lejlighed i Gothersgade 160 i forhuset med altan og udsigt ud over Sortedams- og Peblingesøen hen over Dronning Louises Bro mod det Nørrebro, hvor hun engang færdedes i traktørstedets folkelige lokaler.

Fra Nørrebros yderste bebyggelser til standsmæssig bolig i København K. En mindeplade i porten viser dette. Ved Lille Ravnsborg er der ingen sådan.

Fra danseuse til etatsrådinde

Hvordan kom denne sociale opstigning overhovedet i værk? Den ofte sete kombination af medfødt skønhed, stort talent og gode menneskers hjælp er uden tvivl virksom i Johanne Luisers tilfælde. Man får øje på hendes dansetalent, siden skrives der som bekendt en række skuespil specielt for hende – tænk blot på Henrik Hertz' forgabelse i hende – og gennem sit ægteskab bliver hun en del af det højere borgerskab. Dermed ikke sagt at Johan Ludvig – med en fader der måtte gå i eksil, og en moder der blev skilt – ikke kunne have fået en helt anden skæbne. Han blev ved talent, udholdenhed og gode menneskers hjælp hjulpet i vej – ikke mindst af Rahbekparret i Bakkehuset.

Det er ikke hensigten her at beskrive Johanne Luise som kunstner og hustru. Det siger imidlertid en del om hendes talent og udholdenhed, at hun fra at danse på billardborde og underholde værtshusgæster – via en danseemus-karriere – nåede til at spille roller som Julie i Shakespeares *Romeo og Julie* og betage selveste Søren Kierkegaard.

Hendes mand fik titel af etatsråd, og hun blev etatsrådinde. Det er denne titel, hun anfører i folketæl-

Fru Pätges havde et værthus i Ulkegade. Københavns Museum ejer tre illustrationer fra dette værtshus, der ikke tidligere har været publiceret. Det er sparsomt med oplysninger om billederne, og museet ved kun, at de stammer fra 1822, men kender ikke kunstneren. Det er dog muligt at identificere nogle af personerne. På denne illustration ses en lille musikergruppe til venstre. Kvinden, der spiller harpe, er helt klart Henriette Pätges selv, der iøvrigt ligner datteren, som Johanne Luise Heiberg kom til at se ud på sine ældre dage. Ved siden af ses en ung pige spille guitar, og det er sandsynligvis frk. Levin, der var datter af musikeren Michel Levin, der også blev kaldt Jøden under Træet. Levin var i mange år et fast indslag på Bakken, hvor han sang og spillede gennem årtier og var en kendt skikkelse i København. Erik Henriques Bing har i bogen Jøden under Træet (2011) skrevet en kulturhistorie om Michel Levin. Frk. Levin kom i huset hos Pätges, og ifølge Johanne Luise Heibergs egen selvbiografi var det hende, der lærte hende at synge og vakte hendes interesse for musikken. De øvrige personer på billedet er ikke kendte.

Der blev åbenbart gået heftigt til den i Henriette Pätges' værtshus, hvis vi skal tro illustrationerne. På dette billede ses en række af stamkunderne, der også går igen på de to andre illustrationer. Der ryges, drikkes og en gæst brækker sig.

lingen fra 1880, hvor hun bor sammen med sine tre adoptivdøtre fra St. Croix. I 1850 betegnedes hun som kgl. skuespillerinde. Den i 1880 nævnte titel refererer til ægtemanden, den i 1850 nævnte var vel den, hun selv fortjente i allerhøjeste grad, og som har skaffet hende en plads sammen med Niels Bohr og Carl Nielsen på de danske pengesedler.

Fra jøde til lutheraner

Et omdrejningspunkt i Johanne Luisers liv er hendes forhold til det jødiske. I dette tidsskrifts forgænger, *Dansk Jødisk Historie*, har Jørgen Smith skrevet ”Fru Heibergs jødiske arv”.² Deteren kommentar til Bodil Wamberg’s biografi *Johanne Luise Heiberg*, fra 1987. Bogen rummer alle sider af Johanne Luisers liv, men

Jørgen Smiths artikel koncentrerer sig – af oplagte grunde – om det jødiske aspekt. Begge forfattere har naturligvis et indgående kendskab til litteraturen omkring Johanne Luise og har også studeret hendes selvbiografi *Et Liv Gjenoplevet i Erindringen* indgående – med de forbehold alle har taget, siden den udkom i 4 bind i årene 1891-92 (altså posthumt).

At Johanne Luise blev overrasket over at erfare, at hendes moder var jøde, er vist velkendt, men mange – denne artikels forfatter er ingen undtagelse – har først og fremmest undret sig over en anden ting:

Hvordan kunne en katolik og en jøde indgå ægteskab i 1804 i Danmark (eller udlandet for den sags skyld), og hvad gjorde man med evt. børn af den slags ægteskaber?

På den 3. illustration ses Henriette Pätges med en kyse. En gæst forgriber sig på den unge pige og tager hende på brysterne. Teksten bekendtgør: "Scene hos Mutter Pätges".

Heldigvis har vi hjælp i dette spørgsmål i en artikel i *Personalthistorisk Tidsskrift*, "Familien Pätges. Nogle Antegnelser til *Et Liv Gjenoplevet i Erindringer* af Johanne Luise Heiberg."³ Forfatteren er Richard Høeg Brask. En stor del af artiklen handler naturligt nok om efterkommerne af Christian Heinrich Pätges og Henriette Hartvig. Johanne Luise fik ingen børn selv, men adopterede 3 piger, som fik navnet Heiberg. Deres efterslægt er en helt anden historie.

Når vi skal se på Johanne Luisers religiøse tilhørsforhold, kan det være klogt at holde sig en vigtig kendsgerning for øje: Et er teori, et andet er praksis. Overtrædelse af lovgivning bliver ikke altid straffet eller overhovedet bemærket. Et eksempel haves i "Jochim Jøde i Helsingør", *Dansk Jødisk Historie*,

24. maj 1987, hvor Karsten Christensen påviser, at jøden Jochim opholdt sig flere år i byen og betalte skat. Han var med andre ord bemærket, selvom han slet ikke måtte være i Danmark i 1590'erne. Man kan således ikke regne med, at fordi noget er lov, så ser virkeligheden ligesådan ud. Banalt, men dog værd at bemærke.

Johanne Luisers forældre kom begge fra udlandet. Faderen hed Christian Heinrich Pätges. Han var født den 26. februar 1777 i Honnef am Rhein og var romersk katolsk. Han blev uddannet i alle sider af vinbranchen og blev svend i Köln i 1797. Han må være kommet til Danmark i 1801, men efter folketællingen i februar – desværre! Han må have mødt Henriette Hartvig med tilnavnet Amsterdam mellem 1801 og 1804, hvor han var i København.

Hun siges at være født i Friedberg ved Frankfurt am Main ca. 1780. Nøjagtigt år og dato kendes ikke.

Henriette og en søster Rebekka endte begge i København. Der findes en fortælling i familien om, at Henriette og Christian mødtes tilfældigt på Østergade i begyndelsen af 1801. Senest i 1803 om efteråret må det have været mere end kærlighed i forbifarten, idet de fik datteren Johanna Magdalena 25. juni 1804. En fejlagtig indførelse den 8. juni har fået Johanne Luise og andre med hende til at mene, at der var ni børn i ægteskabet. Kun 8 kan verificeres.

Men hvordan og hvornår blev de viet? Ingen rabbiner eller katolsk pater, som dengang kun fandtes ved legationerne, ville kunne besegle en sådan – i sandhed ”blandet” – ægteskabsindgåelse. Richard Høeg Brask har fundet sagen.

Først stødte han dog på en sag om Christian, der åbenbart ville have konen oplært i den katolske tro og børnene efterfølgende døbt på samme vis. Det førte til vold og retssag, da de to præster ved det østrigske gesandtskabs kapel nægtede dette. Ingen af børnene blev døbt katolsk!

En pastor Liebenberg – senere kgl. konfessionarius og slotspræst - havde nemlig overtrådt alle gældende regler og viet de to (i virkeligheden altså luthersk evangelisk), mens bruden lå i barselsseng, formentlig i Store Regnegade, hvor Johanna Magdalena blev født. I Frederiksberg Sogn står i vielsesprotokollen under den 26. juni – dagen efter datterens fødsel:

”Copulerede ved Kongebrev: Vintappersvend Christian Heinrich Bøtke og Jomfru Henriette Hartvig Amsterdam af den jødiske Nation.”

Det siges også, at ingen af dem har været gift før, samt *”at intet er lovstridigt eller hinderligt imod deres forehavende Ægteskab, ligesom også, at Heinrich Christian Bøtke bekiender sig til den katholske Religion, og Jomfru Henriette Hartvig Amsterdam*

til den jødiske, det bevidnes herved af underskrevne....”

Så følger vidnerne, en vinhandler i Østergade 16, hvor Christian har arbejdet, og et bud hos en grosserer Holbech i Kokkegade 105, hvor bruden har haft plads.

Vi ser her et ægteskab, indgået hjemme mellem en katolik og en jøde ved en protestantisk præst. Lysning var ikke foretaget, brudgommens efternavn var ikke nævnt. Præsten måtte søge om bekræftelse i Kancelliet. Her fandt man ud af, at bruden ikke var myndig, og det tog nogen tid, før man fik fat i Christian, som havde været i Vordingborg, og som kunne fortælle, at brudens forældre boede så langt væk som i Friborg (Friedberg), og at han selv nu boede i Vordingborg. Den 11. oktober meddelte Kancelliet, at sagen skulle henlægges. Altså godkendte de stiltiende det skete. Åbenbart var det at leve sammen og få børn i uægteskabelig stand det værste af alt.

Det er tankevækkende, at noget sådan kunne ske i en stat, hvor kun lutheranere havde været ”de rigtige” siden Reformationen.

Vi har selvfølgelig masser af eksempler på folk med anden religiøs baggrund, som kom f.eks. til asylbyen Fredericia, fordi de kunne være til nytte som blandt andet tobaksspindere. Når en dronning var reformert, som Christian den 5.s Charlotte Amalie, kunne også hendes trosfæller accepteres – de var dog protestanter. Omkring år 1800 var der i kølvandet på indsvivningen af oplysningstankerne også skabt mulighed for, at jøder og andre slags kristne kunne tåles. Jøder havde trods alt været at se i byen fra slutningen af 1600-tallet, hvor de i 1684 fik lov at holde diskrete gudstjenester. Som vi har set måske endda helt fra 1592. De missionerede jo ikke.

Katolikkerne var altid siden Reformationen de farlige ”papister”, som helt sikkert ville missionere for at få folk hjem i Moderkirken igen. Men omkring

slutningen af 1700-tallet var der både kommet franske huguenotter og franske katolikker til landet. Nogle var nyttige borgere, der handlede med parykker og parfume eller var gode portrætmalere, som f.eks. L. Aumont, der tidligt malede Johanne Luise. Andre kom som flygtninge i kølvandet på Den Franske Revolution.⁴

Holdningen synes i tilfældet med Christian og Henriette, som siden blev begravet hver sit sted, at bare de 8 børn blev gode lutheranere, og vielsen var foretaget af en af det danske samfund anerkendt præst, så var det i orden. At en kristen kan ægte en ikke-kristen, fordi den ikke-kristne velsignes gennem den kristne har vi Paulus' ord for (1. Kor.7, 12 – 24), og det kan jo ikke nægtes, at katolikker også er en slags kristne. Måske tænkte pastor Liebenberg sådan. Vi ved det ikke.

Hvordan blev Johanne Luisers holdning til alt dette, som hun ifølge sine erindringer først erfarede som ca. 15-årig?

Moderen selv syntes ikke at have haft kontakt med jøder her i byen, faderen gik sommetider i fineste klæder til messe. Hun hørte både bønner til Gud og til Jesus. Da hun som 18-årig kom i Heibergernes hjem, må vi formode, at hele hendes omgang fremover i det væsentligste har været med mere eller mindre observante lutheranere. Hun viste siden brødrene Brandes foragt – måske mest fordi de kritiserede hendes elskede mand. Hun synes optaget af såvel arvesynden som spørgsmålet, om der er nogen særlig jødisk karakter. Hun har givet lignet og ønsket at ligne moderen i alt, der var arbejdsomt og fornuftigt, men hun tilskrev også sommetider sit voldsomme temperament denne afstamning. At faderen var mindst lige så temperamentsfuld kommenteredes ikke.

Der er talt en del om, at hun ville have moderen døbt på dennes gamle dage, men at præsten, som skulle forestå det, mente, at hun skulle have lov at blive salig i sin tro. Henriette Pätges døde i 1861 og

Johanne Luise Heiberg på et daguerreotypi fra ca. 1850.

ligger på Mosaisk Nordre Begravelsesplads med en sten, som vel er den mest ydmyge og beskedne på begravelsespladsen. Johanne Luise betalte for evig vedligeholdelse med 200 kr. i 1886. Stenen er stadig pæn den dag i dag.

Johanne Luise og Johan Ludvig Heiberg samt fru Gyllembourg ligger alle tre samlet på Holmens Kirkegård.

Som kristent døbt og konfirmeret samt gift med en kristen var det naturligt, at hun hele livet identificerede sig med den officielle religion. I begyndelsen af 1800-tallet var der mange jøder, der valgte at gå over til kristendommen. I 1814 fik de danske jøder borgerrettigheder og pligter, men var det ikke nok, kunne en konvertering gøre en stor forskel. Man var god nok, når man var blevet døbt. Forestillingen om at ”forkert” blod og race blev hængende ved – selv efter konvertering – var ikke udbredt på dette tidspunkt.

Johanne Luise Heiberg blev feteret, kritiseret, kurtiseret i sin samtid. Hun kaldte med sit eget lidenskabelige sind på lidenskabelige holdninger både for og mod hendes person. Mod dårlige sociale betingelser som værende fra underklassen og af kun tålt religiøs baggrund er det imponerende, at hun nåede så vidt. Måske skulle der også være en mindetavle i Ulkegade eller ved Solitudevej.

NOTER

¹ Ofte fejlagtigt angivet som 22. januar i mange artikler.

² Dansk Jødisk Historie 26, august 1988.

³ Personallhistorisk Tidsskrift, 10. Række, 6. Bind, 3-4 Hæfte, K. 1939

⁴ Se Ulrik Langen: Revolutionens skygger, Lindhardt og Ringhof, K. 2005

Fra Johanne Luise Heibergs selvbiografi:

"Mine Forældre flyttede atter fra Sted til Sted for at søge Lykken, der lod til rent at have slaæet Haanden af dem. Ved et Tilfælde kom en fattig Jødepige i vort Hjem. Lykken havde vendt hende Ryggen ligesom os, og mine Forældre, som knap havde Brødet til deres egne Børn, delte det dog med den stakkels Pige, som til Gjengjæld gjorde den Nytte, hun kunde, i Huset. Samme Pige var en Datter af den i sin Tid berømte Jøde, som i et halvt Aarhundrede sad og sang under det store Træ i Dyrehaven og ved sine comiske Viser var Alverden bekjendt under Navn af Jøden under Træet. Han er ofte bleven besunget af Digterne og gik over i Litteraturen under denne Benævneelse. Han var yderst eiendommelig og havde et afgjort Talent til at foredrage slige comiske Sange, som han da ledsagede med det pudsigste Minespil; saa snart han slog Accorden paa sin Cither, strømmede Mængden altid sammen om ham og kom snart i en ustandselig Latter. Datteren havde arvet Noget af hans musikalske Talent; hun sang med en smuk Stemme og med et sjælfuldt Udtryk Ariær og Duetter næsten af alle Operaer. Hun var god og tjenstagtig mod os stakkels Børn, som i det travle, fattige Hus gik for Lud og koldt Vand. Hun indstuderede nu til sin og vor Glæde Duetter og Ariær med min Søster Amalie og mig. Vi dansede ofte for hende, hun sang dertil og glædede sig over vore Fremskridt, som om vi havde kunnet være hendes egne Børn. Denne Pige fattede først den Idee, at vi burde gaa til Theatret. Hun talte ofte derom med mine Forældre, men min Fader sagde da, "at han før vilde dreie Halsen om paa os". Desuagtet gik hun en Dag uden videre op med os til den daværende Solodanser Dahlén og spurgte, om han vilde antage os to Smaapiger til Dansen ved det kongelige Theater. Efter at han havde betragtet os nøie, bestilte han os til paa en bestemt Dag at møde ved Hoftheatret (hvor Danseskolen dengang var), for at vi med en Del andre Børn, der havde meldt sig, kunde..."